

CLASICISM ȘI VIZIUNE ALEGORIZANTĂ ¹

DE

MIHAI NICHITA

Lucrarea de față își propune să surprindă sensul clasicismului din epoca lui Augustus prin intermediul unei figuri stilistice și să demonstreze totodată adecvarea acesteia la exigențele cultural-istorice ale principatului.

În accepția ei tradițională, comună, alegoria — asociere convențională, univocă, între un semnificant figurativ și un semnificat abstract, conceptual, între o imagine și o noțiune, va fi utilizată în cele ce urmează ca un punct de plecare, reper de lectură și model operațional. De aceea am preferat termenii de « alegorizare » și « alegorizant » pentru a desemna de fapt un proces, o modalitate de investigare și de organizare artistică a realului, o tendință și o viziune. Fără a o identifica, așa cum s-a făcut, pornind de la sensul ei etimologic, cu întreaga sferă a frumosului ² și a vorbirii figurate, avem în vedere un demers cognitiv și structurant dezvoltat de-a lungul întregii experiențe culturale a Romei.

Putem vorbi așadar de izvoarele istorice ale alegorizării, identificabile cu precădere în următoarele forme ale culturii :

(1) Procesul de desacralizare a vechilor mituri indo-europene, prin care atributele abstractizate ale zeilor au fost transferate, în faza italică, asupra eroilor istoriei. E vorba de faimoasa teză a lui G. Dumézil, a celor trei funcțiuni, marcind trei, de fapt patru tipuri de conducători : întemeietorul, în două variante — magico-religios (Romulus) și juridico-religios (Numa) —, războinicul (Tullus Hostilius) și civilizatorul pașnic (Ancus Martius) ³.

(2) *Euhemerismul* prin Ennius postulează mișcarea inversă, proiecția mitică a eroilor istoriei.

(3) Un fenomen original în statornicirea unor structuri și mecanisme mentale l-a constituit religia italică a vechilor *numina*, un anume fel de personificare, de abstractizare fără imagine, *sine simulacro*, a fenomenului particular real care se substituie astfel nivelului figurativ din schema alegoriei. De aceasta se leagă fără îndoială și frecvența și productivitatea personificărilor practicate consecvent în viața romană.

(4) Formalismul general, dus pînă la superstiție, al vieții romane, ritualizarea activităților publice, dublează cu un aparat concret-senzorial nivelul funcțional al socialului. Fenomenul e vizibil îndeosebi în

¹ Textul comunicării ținute la sesiunea Societății de studii clasice, Iași, 31 mai—1 iunie 1980.

² Fr. Schlegel ap. Lukács, *Estetica*, București, 1974, vol. II, p. 669.

³ G. Dumézil, *Mythe et épopée*, Paris, 1973, vol. I, p. 271—281, și vol. II, p. 211—214.

Drept, unde, pe lângă o bogată și teatrală simbolică a gesturilor ⁴ existau și anumite acțiuni fictive, « acte abstracte » menite să valideze o cu totul altă realitate juridică. De pildă, simularea unui proces în cazul eliberării sclavului prin *vindicta* sau acțiunea de vânzare-cumpărare în cazuri de donație, zestre sau moștenire.

(5) Contribuția teoretică a retoricii (pe lângă întreaga codificare a figurilor în care intră și alegoria) în legătură cu practica oratorică a exemplului — *exemplum* — a cărui definiție susține în mare măsură schema alegorică prin : distincția între cele două planuri *commemoratio/id quod intenderis*, caracterul exterior al generalului *extrinsecus* și autoritatea — *auctoritas* —, produs al unei experiențe exemplare (Quintilian V, 11, 36). De altfel, alegoria însăși e considerată a fi o variantă a exemplului (id. VIII, 6, 52).

(6) Factorul cel mai spectacular, constitutiv, pentru maniera alegorizantă a literaturii latine, constă în însăși cultivarea permanentă a modelului grec. Lumea elenă, cu întreg arsenalul ei tipologic și topic, se instituie ca un domeniu autonom al imaginarului, un plan de suprafață susceptibil de o corelație funcțională cu categoriile spiritualității romane. Așa, de pildă, la Plaut mediul și modul de viață grecesc *congraecari*, *pergraecari* constituie o lume-prototip a viciului. O alegorizare spontană, la nivelul spectacolului de tragedie, realizează publicul roman, dispus să identifice uneori condiția personajelor mitologice cu soarta unor personalități romane (exilul lui Cicero în *Eurysaces* de Accius).

Preambulul tratatelor teoretice ale lui Cicero reconstituie un mediu social-istoric cu valoare exemplară pentru realitatea angajată în discuție ⁵.

Clasicismul epocii lui Augustus potențează aceste valențe tradiționale și găsește în modalitatea alegorizantă un corespondent artistic al aspirațiilor sale spre ordine și perfecțiune. O corelare exemplară se stabilește între actualitatea Romei și o lume-model ⁶. Trecerea istoriei în mit stimulată de ideologia principatului își găsește expresia predilectă în constituirea unor viziuni de ansamblu, de alegorii compoziționale. Pe de altă parte, ambiguitățile și contradicțiile latente, inerente unei epoci de tranziție creează posibilitatea unei diversificări și ierarhizări a formelor, ceea ce face din alegorie un procedeu deschis, susceptibil de construcții originale, într-o serie care ar însuma la nivel tehnic : comparația exemplară, catalogul de exemple, personificarea, alegoria continuă, tipologia și simbolul.

Am ales pentru demonstrație citeva monumente plastice și literare, axate pe procesul de elaborare a personalității umane în întreita dimensiune — biografică, istorică și mitică —, după modelul filozofic elaborat de umanismul Scipionilor, perfecționat prin Panaetius de Cicero și reluat în condițiile principatului de un model impus chiar de ascensiunea Prințepșului. E vorba de un proces marcat de următoarea schemă : Viața

⁴ Paul Lejay, *Histoire de la littérature latine des origines à Plaute*, Paris, fără dată, p. 53—67 și R. von Ihering, *L'esprit du droit romain dans les diverses phases de son développement*, Paris, 1880, t. II, p. 9—19 și t. III, p. 109—128; 156 și urm.

⁵ M. Ruch, *Le proemium philosophique chez Cicéron*, REL, XXXVII, 1959, p. 290.

⁶ Viktor Pöschl, *Grundzüge der augusteischen Klassik*, Sonderdruck aus Dialog Schule-Wissenschaft, Klassische Sprachen und Literatur, Band V, p. 8—9.

personală — *priuatus*⁷ — cu individualitatea ei — *natura propria* — și disponibilitatea general-umană — *natura uniuerſa*⁸ — își afirmă pe plan social-istoric prestigiul meritelor personale, *dignitas* care devine *auctoritas*, sursă de inițiativă și de acțiune și în ultimă instanță premisă a eroicului.

În portretistica lui Augustus, schema alegorică se dizolvă în tipologie, un fel de alegorie implicită, în sensul că seria numeroaselor chipuri ale Princeps-ului (statui, reliefuri, medalii, monede) vădese în expresie starea fizică și dispoziția psihică a virstei dublate de marca funcției și a momentului istoric⁹.

Gradul de autonomizare și de particularizare realistă a planului figurativ destinde severitatea oficială, *auctoritas*, într-o atitudine de *clementia*, pe o latură a reliefului de pe cupa de argint de la Boscoreale, unde Augustus primește ceata învinșilor în poziție de *supplices* cu copii în brațe. Același efect îl are intimitatea surizătoare a unor figuri din familia imperială în cortegiul solemn de pe *Ara Pacis* sau grația feminină a personificării *Dea Roma* în fața unui Augustus-Iupiter de pe *Gemma Augustea*. Autonomia decorativului din peisajul vegetal, stilizat geometric, de pe același altar, scapă de sub modelul schemei alegorice intrând în sfera esteticului pur, în schimb, motivul « ghirlandei » capătă o valoare simbolică prin frunzele de pin, iederă, laur și stejar semne ale triumfului și ale păcii, iar fructele și spicele semnifică rodnicia.

În *Georgicele* lui Vergilius, ipostazele de *dignitas* ale lui Caesar Octavianus, reluind vechile funcții preconizate de Dumézil, schițează cariera istorică a unui erou epic, invocat rind pe rind în calitate de salvator al Romei într-un veac prăbușit (I, 500), învingător, *uictor* (IV, 561), triumfător (III, 26—33), legislator (IV, 561—562), zeu protector al naturii și al roadelor (I, 24—42).

Apoteoza operează în cele din urmă transferul mitic al personalității. În faimoasa alegorie a Templului din prologul *Georgicei* a III-a, substituirea și suprapunerea planurilor alegorice generează simbolicul. Astfel, motivul victoriei și al triumfului asociază destinul imperial al lui Caesar cu cel al originalității poetului, creația istorică cu cea culturală, cele două personalități revendicându-și simbolice modele valorice ale consacrării lor: Octavian se substituie lui Hercule într-un templu al Muzelor¹⁰ și apare ca un Alexandru stăpînitor al lumii¹¹. Vergilius prin aducerea Muzelor în Italia repetă gestul lui M. Fulvius Nobilior, al lui Ennius și al lui Lucretius¹², triumfînd asupra Greciei literare, asupra lui Hesiod în poemul didactic, iar în epică asupra întregii tradiții, prin respingerea epilonului mitologic (v. 3—8) și prin schițarea unui proiect, încă nede-

⁷ Intrarea în istorie a lui Octavian s-a făcut « din inițiativă și cu cheltuială privată ». *Res gestae*, cap. I.

⁸ Cicero, *De officiis* I, 30—31.

⁹ Gerhardt Rodenwaldt, *Kunst um Augustus*, Die Antike, 13, 1937. Extras, p. 6—14. Carl Weickert, *Augustus. Bild und Geschichte*, Die Antike, 14, 1938, p. 202—230. Pericle Ducati, *L'arte in Roma dalle origini al secolo VIII*, Bologna, 1938, p. 124—126.

¹⁰ Sven Lundström, *Der Eingang des Proömiums zum dritten Buche der Georgica*, Hermes, 104, 1976, p. 176.

¹¹ Ulrich Fleischer, *Musentempel und Octavianehrung des Vergil im Proömium zum dritten Buche der Georgica*, Hermes, 88, 1960, p. 326.

¹² Sven Lundström, *op. cit.*, p. 184.

cis, de epopee romană de inspirație istorică și mitologică (v. 16 ; 26 —39 ; 46 —48). Măștile și metamorfozele lui Vergilius : poet didactic și epic, învingător în întrecerea literară și sportivă cu Grecia, magistrat președinte al jocurilor, sacerdot al templului și *artifex* creator al operei plastice, reliefează dominantă lirică a ansamblului.

O construcție și o semnificație asemănătoare aflăm și în elegia I, 7 a lui Tibul : un cadru alegoric, « sărbătoarea » (triumful și aniversarea lui Messala); ideea imperială în cele două itinerarii contrastante, cel galic, sobru și cel oriental, fastuos; ideea de *Pax* și *otium* în peisajul arcadic al Orientului; omagierea sacrală a personajului prin cortegiul invitaților aduși la serbare de invocăția poetului : *Nilus*, *Osiris*, *Bacchus*, *Genius Messalae* și *Natalis*.

Deschiderea simbolică cea mai cuprinzătoare constă în perspectiva cosmică a modelelor alegorice. În prologul I al *Georgicelor*, divinizarea viitoare a lui Caesar Octavianus e văzută în chipul unui zeu terestru, maritim sau astral. Pe platoșa statuii de la *Prima Porta*, scena de istorie, triumful imperiului, plasată la mijloc, e încadrată între imaginea cerului din partea de sus și cea a pământului roditor din partea de jos. Cea mai completă viziune spațio-temporală asupra Romei lui Augustus o aflăm pe reliefurile exterioare de pe incinta *Altarului Păcii*. Alegoria, riguros construită, își dezvoltă resursele simbolice la nivelul compoziției prin simetrie și gruparea complementară a unităților. Privite de-a lungul axei est-vest (unde se aflau și cele două porți), cele trei relieuri din dreapta (nord) cuprind o dominantă republicană, cele din stînga (sud) reprezentarea principatului. O a doua direcție de lectură ne arată zona umanului plasată la mijloc, în dreapta (nord) *Senatus populusque*, în stînga (sud), Augustus și familia imperială, încadrate între două repere temporale ale mitului și legendei : originile (vest) — cei doi gemeni și Mars — Aeneas și Penatii; permanența și viitorul (est) — *Roma*, *Genius*, *Honos* și *Italia*, *Tellus*. Divinul și umanul, mitul, legenda și istoria, trecutul, prezentul și viitorul se grupează și interferează în cupluri paralele — totul trimițînd la ideea de armonie și ordine universală, cuprinzînd laolaltă cosmosul, istoria și pe eroii săi.

Avem de a face aici cu o viziune caracteristică a clasicismului augustan, dezvoltată deja la Cicero, trădînd influența filozofiei lui Platon, a pitagoreicilor și a stoicilor : modelarea istoriei și a conștiinței individuale după legile unice ale universului, ale rațiunii. În acest sens, la Vergilius¹³, alegoria imperfectă din *Bucolica* a V-a unde moartea și apoteoza lui Daphnis ar reprezenta destinul lui C. Iulius Caesar, conturează ideea că natura, ajunsă la conștiința de sine, într-o stare de euforie epicureică, *alacris uoluptas* (v. 58), *laetitia* (v. 62) proclamă divinizarea eroului istoriei (v. 64), care devine ocrotitor al păcii și al belșugului, încheind astfel prin întoarcerea la o viață terestră arcadică, un ciclu cosmic al perfecțiunii umane integrat în armonia și în unitatea lumii. Instrumentul revelator, mijloc de comunicare și de solidarizare în această dinamică universală este poezia, valoare spirituală supremă, mesajul suveran al poezilor latinității de aur.

¹³ Inspirația cosmică — resort dinamic al operei vergiliene — este teza lui P. Boyancé din eseu *Le sens cosmique de Virgile*, REL, 32, 1954, p. 220—249.

În lumina celor de mai sus putem formula următoarele concluzii :

(1) Dublul efort creator, de reconstrucție, orientat spre trecut, și de amplificare, deschis spre viitor și eternitate, din perioada de ascensiune a principatului, devine sursă de actualizare a alegoriei, oferindu-i suportul ideologic, pentru planul noțional și formele culturale ale tradiției, pentru alcătuirea planului figurativ. Structura alegorică, la rîndul ei, se arată a fi un cadru optim de organizare elevată a experienței istorice.

(2) Rezultatul se materializează într-o producție cu caracter monumental, semnificative fiind în această epocă, pe lângă abundența personificațiilor, mai ales alegoriile compoziționale. În rîndul acestora pot fi considerate și metaforele-cadru, care creează o predispoziție și o atmosferă alegorizantă pentru componentele unei structuri artistice unitare. Menționăm pe cele mai vizibile : harta și itinerarul, sărbătoarea, sacrificiul și imnul, cortegiul, metamorfoza, monumentul, lumile ideale.

(3) Vizualitatea obligatorie a planului figurativ coincidind cu însăși legea de bază a artelor plastice, alegoriile din acest domeniu au un caracter mai riguros canonizat. În poezie, șocul liricului abate, prin sugestii asociative, reprezentarea imagistică îngădită de abstractul tezelor, spre o viziune meditativă cu deschideri către zone cultural-estetice superioare.

(4) În condițiile înăsprii regimului din partea a doua a domniei lui Augustus, ideile civice, văduvite de adeziunea și de entuziasmul colectiv, lipsesc alegoria de principala sursă a planului ei noțional. Pierderea acestuia degajează libertatea figurativului care se transferă pe alte conținuturi artificializându-le. Celebra formulă *militat omnis amans* (Ovidius, *Amores* I, 9, 1) arată demonetizarea eroismului militar devenit haină de paradă a vieții pasionale.

La Propertiu apar deja semnele acestei trans- și regresii, în încărcătura didactică a exemplurilor mitologice și vizibil în elegia II, 12, o descifrare alegorică a imaginii plastice a lui Amor.

Cu Ovidiu asistăm la o adevărată gală a alegoriilor. În *Amores* III, 2, un prototip al genului, gesturile galante trădînd un efort preceptistic, metamorfozarea și substituirea personajelor, răstălmăcirea mediului, aureolarea mitologică, creează o lume de carnaval, naiv și savant rafinată de jocul tehnic al poetului.

În mod paradoxal, alegoria, istovindu-și resursele, pare să-și atingă esența ideală a definiției sale etimologice : a cuvînta adevărul și a se face înțeles « vorbind într-altfel ».

Procedeu simptomatic, receptiv la pretențiile veacului, dincolo de răceala antipoetică a schematismului său, pe drept incriminată, în cazul clasicismului, alegoria ne oferă, în orice caz, interesul metodologic al unui test, în dăinuirea unor capodopere.